

מעורבותה של רוסיה בסוריה

אייל זיסר

המעורבות הרוסית-איראנית במלחמה בסוריה החל מספטמבר 2015 הביאה לשינוי מגמה מפתחיע במלחמה זו, העשויה להשлик על תוצאותיה. הרוסים הצליחו לבלום את תנועת המורדים ואך להשתלט מחדש על שטחים שנפלו לידים, ובכך עלה בידייהם ליצב את מעמדו של המשטר הסורי באותה "سورיה הקטנה" שנותרה בשליטתו – רצועה הנמתחת מדמשק צפונה אל העיר חלב ואל החוף העולוי, מעוזו של המשטר, ודרומה אל עיר הגבול הדרומית דרעא. עם זאת, מעורבות זו לא הביאה להכרעת המורדים ולהיכסוּתו של המרד, אך היא הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית ואפשרה לרוסיה לקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה, ואך להתנייע תהליך מדיני בשיתוף עם ארצות-הברית, שמטרתו להגיע להסדר שיביא לסיומה של המלחמה במדינה.

מילות מפתח: רוסיה, סוריה, איראן, בשאר אל-אסד, פוטין

הקדמה

במלחמת האזרחים בסוריה הסתמן בחודשים האחרונים, מאז הגיעו אל מדינה זו כוחות רוסיים ואיראניים בספטמבר 2015, שינוי מגמה מפתחיע העשויה להשлик על תוצאותיה. מלחמת השמד שאליה יצא הציג מוסקבה-טהראן-דמשק ובירות (חובאללה) נגד המורדים הסורים ותומכיהם עלתה יפה. המיליציות של בשאר אל-אסד ולוחמי משמרות המהפכה של איזאן הצלicho, בסיוウ אוויריו ווסי, לבולם את תנועת המרד שאימאה אך לפני שנה להביא למיטותו של המשטר הסורי, יותר מכך, ליצב ולהבטיח את קיומו ואך להשיב לידיו את השליטה בשורה של מאחזים אסטרטגיים בכל רחבי המדינה.

פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור אוניברסיטת תל אביב וכן עומד בראש הקתדרה על שם יונה ורינה אטינגר להיסטוריה בת זמננו של המזרח התיכון.

עם זאת, המעורבות הרוסית-איראנית לא הצליחה להביא להכרעה בשדה הקרב, הגם שזו הייתה, ככל הנראה, מטרתו של המהלך הרוסי. למרות המכות שספגו המורדים, המרד בסוריה עודנו רחוק מסיום. נוכח מאזן הישגים מעורב זה – הצלחה רוסית ליעצֶב את מעמדו של מושטור בשאר אל-אסד ולהציג היגון תדמיתי ותודעתי מול יריביהם באזור ובעולם, ומנגד חוסר יכולתם להביא לסיום המרד – מצאה עצמה מוסקבה נוכה דילמה שבמרכזזה השאלה אם להגביר את המעורבות הרוסית במלחמה בסוריה, או למצוא מוצא מדיני שימנע שקיעה בבוֹז הסורי.

התשובה הרוסית לדילמה זו הייתה מהלך תלת-שלבי. השלב הראשון – הסכמה להפוגה זמנית בקרבות, שנועדה לאפשר למוסקבה לחשב מחדש את מלחכיה. השני – הפרחת בלוני ניסוי שעוניים הצעה לסיים את הלחימה על בסיס הטעוס קוו הנסכתי בדרך של הפיכת סוריה למדינה פדרלית, שבה יובטח שלטונם של המורדים על כמה מחבליה המדינה, אך בה בעת יובטח המשך שלטונו של בשאר בدمשך כଘלת לוחשת, שממנה תיוולד ואולי תקום לתחייה המדינה הסורית, באחד הימים. השלב השלישי – הכרזה מפתיעה של נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, בדבר הסגת כוחותיו מסוריה, לאחר ש לדבריו השיגה המעורבות הרוסית את מרבית מטרותיה.

מלחכיה של רוסיה אפשרו התנועה של תהליך מדיני בסוריה בשיתוף עם ארצות הברית, אף כי הסיכוי להגיע להסדר מדיני כולל נותר נמוך לנוכח הבעיות בעמדות שני הצדדים, וחוסר יכולת של מי מן הצדדים להכריע את יריבו. סיבה נוספת היא הקושי הרוסי להציג הבנות ארוכות-טוווח עם וושינגטון, מעבר למטרות הטקטיות שעוניין "יצוב הפסקת האש בסוריה והמשך המאבק בداع" ש.

בואו של הנס – הרוסים באים וגם האיראנים

רק לפני כנעה נראה היה כי במלחמה המשתוללת בסוריה נוטה הקף לצד המורדים. הישגים בקרבות עוררו ספקות באשר ליכולתו של בשאר אל-אסד להוסיף ולהבטיח את שלטונו. הנטייה לצד המורדים באותה עת הייתה תוצאה של דימום בלתי-פוסק בשורות המושטור הסורי, ושחיקת מתמשכת במשאבי כוח האדם שעמדו לרשותו. צבאו של בשאר אל-אסד הפגין מורל נמוך, תשישות ועייפות, ונזקק יותר ויוטר לבני העדה העלווית, עדתו של הנשיא הסורי, שנוטרו נכונים ללחום ולהיהרג למעןו, וכן ללוחמי חזבאללה שנשלחו מלכונן השכנה כדי לסייע לו. המורדים, לעומת זאת, הפגינו כחדרי מוטיבציה ונחישות. הם הצליחו במקרים רבים לאחד שורות, וכך, במקומות מסוימים מורדים שפעלו ברוחבי סוריה, לחמו במושטור אך לעיתים אף זו בזו, נוטרו ברוחבי המדינה בתהליך מעין דרווניסטי קבוצות בודדות – כולן, אגב, בעלות גוון אסלאמי ודיוקני – שהפגינו לכידות ונטו לשותף פעולה זו עם זו.

בחודשים הראשונים של שנת 2015 עלתה בידי המורדים להשתלט על מרבית השטח הצפוני-מערבי של סוריה, ובראש ובראשונה על מחוז אדלייב. הישגיהם אלה העניקו להם מרחב בטוח לאורך הגבול עם טורקיה ואפשרו להם להגביר את הלחץ על העיר חלב, ובנוסף לכך העניקו להם עמדת זינוק לעבר החוף הסורי – מעוזה של העדה העلوית. במקביל הגביר גם ארגון 'המדינה האסלאמית' את לחציו, וعلاה בידי לוחמי הארגון לכבוש במאי 2015 את העיר תדמור, מהוות שער כניסה מהמדבר המזרחי למרכז סוריה, בואכה חומס. בנוסף החלו לוחמי דاع"ש להתקדם במהלך החודשים מאי–יוני 2015 עד לפאתי دمشق, ולמרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים. לmorדים היו גם כישלונות לא מעטים. הבולט שבהם היה כישלונה של מתקפת "סופת הדרום" (עוציפת אל-ג'נוב), שבה פתחו כוחות המורדים ביוני 2015 בדרום סוריה, במטרה להשתלט על העיר דרעא וסביבותיה.²

נראה היה, אפוא, כי רק נס יכול להושיע את בשאר אל-אסד מגורל בלתי-מנוע, לנוכח המגמה שהסתמנה בשדות הקרב בסוריה. אלא שמתברר כי בזורה התקיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכתו ובתחזיות המומחים. ואכן, נס כזה נזדמן לשאר בספטמבר 2015, כאשר רוסיה ובעקבותיה גם איראן החליטו לשולח מטוסי קרב (רוסיים) וחילים (של משמרות המהפכה של איראן, וכן קבוצות של מתנדבים שעוים מאפגניסטן ועיראק) להילחם לצידם של בשאר וחיליו.³

הרוסים והאיראנים באים

הסטרטגייה הרוסית בקשה, למעשה, לחתות את המודל הצע'ני שאותו הפעילו הרוסים במהלך צע'ניה בשנות התשעים של המאה הקודמת, ככלומר, מאמץ צבאי לדכא את המרד בסוריה על ידי הרס שיטתי ומכoon של אזורים נרחבים במדינה, תוך מנosa או גירוש של האוכלוסייה האזרחית החיה בהם, שנתפסה כתומכת במורדים. אזורים אלו נועדו להיתפס בידי כוחות המשטר, שאוותם הובילו בחוד החנית כוחות איראניים או לוחמים של חזבאללה. נראה כי הרוסים השקיעו מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשייקום יכולותיו המבצעיות, וכן בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשפור האופן שבו ניהלו אלו את הקרב ממפקודותיהם בדמשק. דיווחים מסוריה ידעו לספר גם על מעורבות של הרוסים בניסיון לקדם הסכמי פiOS למול האוכלוסייה האזרחית בכמה מאזוריה של סוריה, כיהה לבעל הבית החדש במדינה הנוטן דעתו לא רק לנעשה בשדה הקרב, אלא גם למה שעתיד להתרחש בסוריה ביום שאחרי סיום הקרבות.⁴

הסטרטגייה הרוסית נתנה אטי-אט את תוכחותיה. היא העניקה רוח גבית למשטו של בשאר אל-אסד, במלמה את תנופת הניצחון של המורדים ואף אפשרה לצבא הסורי, מתוגר בלוחמים איראנים ואנשי ארגון חזבאללה, להרוחיב את השיטה שבסילתו. כך למשל עלתה בידי הצבא הסורי בראשית שנת 2016 להשתלט על

המרחבים הכהרים סביב העיר חלב, ולכטורה מכל עבריה. בצפון מחוז לאד'קה עלה בידי הצבא הסורי להרוחיק את המורדים ממרביה המאחזים שטאפו, ושםם איימו לתקוף את החוף הסורי. במרכזה של סוריה עלה בידי המשטר הסורי בחודשים הראשונים של שנת 2016 לדחוק את המורדים מבואות העיר חומס, ובמאرس 2016 הגיעו לוחמי אל העיר תדמור. באזור דמשק הידק המשטר הסורי את המצור שהביא לתופעות של רעב בקרב האוכלוסייה האזרחים באזורי הכהרים שמזרחה לעיר. ולבסוף, באזור דרעא ביסס הצבא הסורי את אחיזתו בראשית פברואר 2016 בצייר דמשק-דרעא, לאחר שכבש את הערים שיח' מסכין ועוט'מאן. המשטר גם פעל להשתת הסכמי פיסוק, שהביאו קבוצות של מורדים באזוריים שונים של סוריה לחיזור ולחסוט תחת כנפיו, לאחר שנואשו מן היכולת לנצחו ולהפילו. אין מדובר במגמה סוחפת, אך זו בכל זאת התפתחות רבת-ענין לעתידה של סוריה.⁵

אחד מן ההישגים החשובים של הרוסים היה חיסולו ב-25 בדצמבר 2015 של זוראן עלוש, מפקדו הכספי של 'צבא האסלאם' (גי'ש אל-אסלאם) – אחת הקבוצות המאורגנות והחזקות בקרב מנה המורדים. עלוש חוסל בתקיפה מן האויר יחד עם כמה מפקדים נוספים של הארגון, במקדה ששימשה אותו באזור הכהרי שמאזרח לדמשק.⁶ עלוש נתפס ככביר מבין מפקדי קבוצות המורדים הסלפיות המתונות שאינן נמנут עם 'חזית הסיווע' (גבהת אל-נוסרה) ועם דاع"ש.⁷

מazon המעורבות הרוסית בסוריה

אולם, לבסוף התבגר כי מazon המעורבות הרוסית נותר מעורב, שכן למרות הישגים בעלי משמעות שנדרשו בשטח, לא הצליחו הרוסים להכריע את המורדים באף אחת מה芝יות הלחימה, ואלו – מוחלים ומותשים ככל שהוא – הוסיף להיאבק בנחישות במשטר הסורי ובבעלות-בריתו.⁸ יתר על כן, שר הביטחון משה יעלון גילה בהרצאה שנשא בדצמבר 2015 בפורום שבן בוושינגטון, כי המעורבות הרוסית نوعדה במקורה להביא תוך חודשים ספורים להכרעה בשודה הקרב וליצוב וביסוס מעמדו של המשטר הסורי בחלוקת המערבי של סוריה, תוך כיבוש מחדש של השטחים שאיבד למורדים בצפוןה של המדינה, סביב הערים חלב ואדלייב, ובדרום – באזור דרעא.⁹ בשלב הבא ביקשו הרוסים, כפי שגילה בשאר עצמו בשורה של ראיונות שהעניק לתקשורת, לשים פניהם אל מזרח-המדינה – אל אזורים המוחזקים בידי דاع"ש,¹⁰ אלא שיעדים אלו נותרו רחוקים להשגה. בסופה של דבר, כתישה מהאויר לא הייתה תחליף להחזקה של כוחות על הקרקע, כלומר, לכולת ולכשירות המבצעית של הצבא הסורי שהתקשה במלאה, חרב הסיווע הרוסי מן האויר ולמרות שתוגבר בכמה אלף חיילים איראנים, מתנדבים שיעים ולוחמים של חזבאללה. ההישגים המוגבלים שהושגו בכל זאת, אך לצידם היעדר יכולת להכריע את הקרב, והעובדת שהמעורבות הרוסית בסוריה הייתה חלק מ"המשחק הגדול"

שניהם הרוסים מול המערב גם באזוריים אחרים של העולם – משחק שבו מלחמים צבאים ומדיניים היו מושלבים זה בזה – כל אלה עוררו אצל הרוסים עניין ולאחר מכן בפסק זמן, במטרה למנף את הישגיהם במערכה ולממשם בזירה העולמית ומול דעת הקהל ברוסיה. ואכן, למורות המתה הגואה בין וושינגטון למוסקבה נותרו שתי אלו מחויבות להביא לסיומה של המלחמה בסוריה, שהרי לשתי המעצות ברור היה כי על אף חילוקי הדעות בכל האמור בעtidה של סוריה, הוא ייעיבו לשרת את האינטנסים המיידים שלhn – האינטנס האמריקאי במאבק בداع"ש והאיןטנס של רוסיה בהבטחת מעמדה בסוריה – בדרך של פתרון מדיני ולא בדרך של התmeshות המלחמה, שעלולה הייתה להשקיע אותן במערכות דמים במדינה זו. עוד באוקטובר נובמבר 2015 גיבשו נציגי "קבוצת התמיכה הבינלאומית בסוריה" (ISSG) ובראשן ארצות-הברית ורוסיה מפת דרכיהם לסיום הלחימה בסוריה, ובינואר 2016 אף אמרה הייתה להתכנס ועידת שלום בוינה, שנועדה לקדם מפת דרכיהם זו.²¹ לקרأت תחילתן של השיחות בוינה כינסה ערבי-הסעודית בראיד בדצמבר 2015 למעלה מאות נציגים של המורדים, שקיבלו את מפת הדרכיהם שהציגעה הקהילה הבינלאומית, ואף הקימו רשות עליונה למשיא ומתחן עם המשטר הסורי.²² אבל ועידת השלום שאמורה הייתה להתכנס בוינה ביינוואר 2016 לא התקנסה, בשל פערים בעמדות בין המשטר הסורי לבין מחנה המורדים. עם זאת ולרבה הפתעה הצלicho האמריקאים והרוסים לגבש הפסקת אש בסוף פברואר 2016, ומה שחשיבות יותר – לכפות אותה על בני-חסותם הסורים – הישג שכמותו לא ניתן היה להעלות על הדעת כמה שבועות קודם לכן.²³

נראה, אפוא, שנוכח הדילמה הסורית בחרו הרוסים לפעול במהלך תלת-שלבי שראשיתו השגת הפסקת אש, והמשכו נכונות לבחון את האפשרות להגעה להסדרה של המצב בסוריה, המבוססת על חלוקתה – גם אם באופן זמני – בין המשטר למתקדיו, לפי קווי הפסקת האש הנוכחיים המשמרים בידי בשאר אל-אסד את השליטה על ליבה של המדינה – אותה רצואה הנמתחת מהבירה دمشق אל הצפון, אל העיר חלב והחוף העליון, ודרכמה אל העיר דרעא. במסגרת זו העלה הנשיא פוטין עצמו בראשית מרץ 2016 את אפשרות הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית,²⁴ דהיינו, חלוקתה לשתיות משנה: מדינת בהנחת בשאר במערב המדינה (המבוססת על יסוד עליוי מובהק וברור מאי פעם, מעין "עלוויסטן"), לצדיה מובלעות של המורדים המתוונים המצויים בקשר עם ארצות-הברית, שאלייהם תחברו أول, בגילוי של פרוגמטיות, 'חזית הסיווע' (ג'בהת אל-נוסרה), ולבסוף, אוטונומיה כורדיית בצפונה של המדינה, על צעדים ראשוניים לכינונה הכריזו הכוֹרדים עצם במאץ מרץ 2016.²⁵

לבסוף, בצעד שלishi משלים, הודיע פוטין במפטיע ב-14 במרץ 2016 על הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה לאחר שאלה, כך לדבריו, החלימו את שימושיהם

בסוריה.⁶¹ המהלך הרוסי התקבל בהפתעה וגם בחשדנות, ודוחות אף שלא תואם מראש עם איראן ואפלו לא עם בעלה-הברית של רוסיה בדמשק – בשאר אל-אסד. הרוסים החלו להסיג מכך מכוונותיהם מהמדינה, אבל הדגשוי כי יוסיפו לשמר על נוכחות אוירית בבסיסים בחמיימים ועל נוכחות ימית בבסיס בטוטוס – שניהם בחוף הסורי. הם גם הדגשוי כי נוכחות זו תאפשר להם להווסף להילחם בטורור ככל שיידרשו. מדובר, מדובר, היה במלך הצרתי, גם אם לא היו לו השלכות מעשיות על היקף הנוכחות הרוסית בסוריה, ועל מידת הנוכחות של מוסקבה להشكיע עצמה במלחמה במדינה זו.⁶²

רוסיה נותרה שחקן משמעותי בסוריה, אבל תミニתה של איראן השולחת לוחמים איראנים ושיעים ללחום את מלחמותו של בשאר אל-אסד – אם כי לא בהתקבות רבה ובמספרים מצומצמים ומחושבים – נותרה חיונית מתמיד. ברית אינטנסיבית צינית מחושבת זו עתידה להימשך כל עוד ימשכו הקróבות בסוריה, אבל בודאי שאינה יכולה להסתיר את הילוקי הדעות בין טהראן למוסקבה באשר ליום לאחרי סיום המלחמה, בשאלה אם סוריה תהיה מדינה בחסות איראנית או דוקא רוסית. לחילוקי דעתות אלו יש פוטנציאל להתרפה למשבר אמיתי, שעשו להעמיד את המשטר السوري בפני דילמה לא פשוטה – טהראן או מוסקבה. בהקשר זה חשוב להזכיר כי הרוסים לא שידרו, בניגוד לאיראן, מסר של מחויבות אישית כלפי בשאר, הגם שנראה כי החזיקו בדעה שסילוקו ללא למצוא תחליף – שאינו נמצא בהישג יד מתוך המערכת הצבאית-ביטחונית הסורית, ואף מן העדה העلوית – עלול להביא לкриיסת המערכת הסורית בשל חולשתה.⁶³ מבחינתה של ישראל היה בהתקפותיו בסוריה כדי לעורר דיון עיר במדיניות ישראל לגבי המלחמה בסוריה. בסופו של דבר היה ברור לירושלים כי המזיאות הנואה של מלחמת כל כולל עשויה להסתיים מוקדם מן הצפוי, בין אם בניצחון של המשטר שיזקק את איראן ואת חזבאללה, או לחלופין בהסדרה של המזיאות הקיימת, שפירושה המשך נוכחות של גורמים בעיתאים עברו לישראל בשטח – בין אם קבוצות אסלאמיות רדיkalיות ובין אם אנשי חזבאללה ולוחמים איראנים, שככל אחד מהם יחזק את מעמדו בסוריה בחסות ההסדר המתגבש. אלא שישראל נותרה, בעיקרו של דבר, צופה מן הצד בעלת יכולת מוגבלת לעצב את המזיאות הסורית, או אף להשפיע עליה.

לסיום, המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה שהחלה בספטמבר 2015 בלמה את תنوפת המורדים, שניצבו חודשים ספורים קודם לכן בשעריה של دمشق.

המעורבות הרוסית – איראנית בסוריה בלמה את תנופת המורדים, שניצבו חודשים ספורים קודם לכן בשעריה של دمشق. מעורבות זו הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית, ואפשרה לרוסיה לקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה

מעורבות זו אפשרה למשטר הסורי לחזק את אחיזתו באוטה "سورיה הקטנה" שנותרה בשליטתו – רצועה צרה הנמתחת מdaemon צפונה אל העיר חלב ואל החוף הירושי, מעוזו של המשטר, ודרומה אל עיר הגבול הדרומית דרעא. מעורבות זו לא הביאה, עם זאת, להכרעת המודדים ולהישולו של המרד, אבל הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית, ואפשרה לרוסיהקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה.

אפשר שהروسים האמינו בתחילת ההכריע את המعرקה, להחזיר לידי בשאר את השליטה על כל מערבה של סוריה ומשם לפנות מזרחה, בניסיון להוציא מידי ארגון דاع"ש את השטחים הסורים שעלייהם השתלט לפני כשבה. אלא שנראה כי הם הגיעו למסקנה שהמצב בסוריה נותר חסר תקווה, וכי אין בכוחו של בשאר לחבר מחדש את חלקיו של הפסיפס السوري שנופץ, ולפיכך ראוי לבחון את אפשרות כינונה של אוטה "سورיה הקטנה" (מעין "עלוויסטען"), שבה שולט בשאר ביום, כבסיס רוסי וכଘלת לוחשת שתאפשר את תחייתה של המדינה הסורית ביום מן הימים.⁹¹ זהו, כמובן, תרחיש אופטימי מאוד בעבר בשאר ובעלי-בריתו, והדרך למיימושו עדין ארוכה. אבל בשאר אל-אסד שאותו השפכנו עד לא זמן מתברר כשורד הגדול מכולם, ומעורבותה של רוסיה אכן העניקה לו רוח גבית ותנופה שאפשרה לו לקום בעוף החול ולפרוס כנף.

הערות

- 1 ראו אייל זיסר, "המלחמה בסוריה – מאבק ההישרדות של בשאר אל-אסד – בואו של הנס?", **עדן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 3, אוקטובר 2015, עמ' 34–26.
- 2 ראו למשל Lizzie Dearden, "Syria conflict: Idlib city falls to Jabhat al-Nusra" (באנגלית), *Independent*, March 28, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-conflict-idlib-city-falls-to-jabhat-al-nusra-as-president-assads-forces-flee-jihadists-claim-10141020.html>; The Carter Center, Southern Syria Conflict Update, July 10, 2015, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/southern-syria-conflict-update-july2015.pdf
- 3 ג. מוזס, על המעורבות הצבאית הרוסית בסוריה, מר"י, המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 13 בספטמבר 2015, <http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.>, ID=875141_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3962; על המעורבות האיראנית ראו ניתוח פוריפיל ההרוגים בקרב משמרות המהפכה האיראנים בסוריה, שפגו אבדות קשות בחודש האח وكان (עדכני ל-16 בנובמבר 2015) ד"ר רז צימט, 25 במאرس 2016, מרכז המחקר למודיעין ולטورو על שם אלוף מאיר עמית, <http://www.terrorism-info.org.il/he/articleprint.aspx?id=20909>
- 4 ראו עמוס הראל, "אסד, איראן וחיזבאללה נורככים למתקפה נורחת בחאלב", *הארץ*, 14 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/1.2751635>
- 5 ראו רועי קיס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשער חלב", *Ynet*, 6 בפברואר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4762506,00.html>

- Al-Jazeera," Tide turns in Syrian war with capture of key town in southern Syria,"* January 26, 2016, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/syrian-army-captures-key-southern-town-rebels-160126040829177.html>;
- חידשות 2, צבא סוריה מסתער על תדמור, 25 במרץ 2015,**
- http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast-q1_2016/Article-0886cf4ce2aa351004.htm
- 6 רועי קיס, "מפק" צבא האסלם" חוסל: מכיה קשה למורדים באסד", Ynet, 26 במרץ 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4744327,00.html>
- 7 ראו און לונד, The Death of Zahran Alloush, *Syria Comment*, 25 December 2015.
- 8 ראו עמוס הראל, "הערכה בישראל: המערכת הרוסית בסוריה תיתקל בקשימם", *הארץ*, 21 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2756873>
- 9 ברק רביד, "השר יعلון בביטחון על הממשל האמריקאי: "ארה"ב לא יכולה לשבת על הגדר", *הארץ*, 5 בדצמבר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2791579>, רואו גם עמוס הראל, "רוסיה לא משתתקת ביצוב שלטון אסד, ומתכוננת למתתקפה נרחבת בצפון סוריה", *הארץ*, 9 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2747824>
- 10 Syrian President Bashar al-Assad: "Our goal is to recapture the whole of Syria," 10 February 2016, <https://syrianfreepress.wordpress.com/2016/02/13/al-assad-afp>;
- Ian Black, Kareem Shaheen, "Syrian president Bashar al-Assad vows to retake whole country," *The Guardian*, February 12, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/12/syrian-president-bashar-al-assad-vows-to-retake-whole-country>
- 11 ראו בנדטה ברטי, האם יש (סוף סוף) סיכוי לשולם בסוריה? **מבט על גילויין**, 12,786 בינואר 2016, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=11250>
- 12 לקראת שיחות עם אסד: הסכם בוועידת האופוזיציה הסורית ברייד, 10 בדצמבר 2016, <http://news.walla.co.il/item/2914598>
- 13 "רוסיה וארה"ב הסכימו על הפסקת אש בסוריה", Ynet, 12 בפברואר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4765344,00.html>
- 14 For me, it is not borders that matter,"Vladimir Putin: The Interview, Nicolaus Blome, Kai Diekmann, *Bild*, January 11, 2016, <http://www.bild.de/politik/ausland/wladimir-putin/russian-president-vladimir-putin-the-interview-44092656.bild.html>
- 15 צבי בראל, "פוטין הפרק את סוריה למגרש המשחקים הפרטיש שלו", *הארץ*, 8 בפברואר 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2845095>
- על אודוטה ההכרזה הכרודית על כינויה של פדרציה כורדית בצפונה של סוריה רואו, "מפרקם את סוריה: הקרים יכרים על הקמת פדרציה בצפון", Ynet 16 במרץ 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4779231,00.html>
- 16 נתן פרל, "פוטין הפתיע: המשימות הושלמו – צבא רוסיה מתחילה לסתות מסוריה", חודיסן 10, 14 במרץ 2016, <http://www.ch10.co.il/news/264263>
- 17 עמוס הראל, "הוצתת הכוחות מסוריה: המדיניות של פוטין נותרת אנigmה", *הארץ*, 15 במרץ 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2883247>
- 18 מעריב, "איראן: גורלו של בשאר אסד הוא كو אדום מבחיינתנו", 8 בדצמבר 2015, <http://www.maariv.co.il/breaking-news/Article-516553>
- 19 צבי בראל, "התוכנית הרוסית לחלוקת השול הסורי", *הארץ*, 4 במרץ 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2872304>